

Блинова О.Є. Роль соціальних стереотипів у становленні Я-концепції майбутніх педагогів / О.Є. Блинова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін» (17-18 травня 2007 р.). – Чернівці: Рута, 2007. – С.261-265.

УДК 159.9

О.Є. Блинова

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СТАНОВЛЕННІ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація: У статті розглядаються питання формування професійної свідомості майбутніх педагогів та ролі стереотипних уявлень у становленні Я-концепції фахівця.

Ключові слова: соціальний стереотип, Я-концепція, професійна свідомість

Вступ. Одним з важливих чинників трансформації соціальних категорій, зокрема, соціальних норм в індивідуальні судження є механізм стереотипізації. У зв'язку з цим потребує належного наукового дослідження проблема вивчення механізмів впливу соціальних стереотипів на процес формування свідомості людини. Дана проблема неодноразово привертала увагу вчених. Свідченням тому є роботи В.С. Агеева, О.О. Бодальова, В.М. Куніциної, І.С. Кона, В.М. Панфьорова, В.Ф. Петренка та ін. [1; 2; 3; 4; 5]. При цьому зазначалося, що соціально-психологічна природа виникнення й функціонування стереотипів як форми суспільної та індивідуальної свідомості, а також механізми стереотипізації як чинники впливу на свідомість є однією з найскладніших та недостатньо вивчених проблем сучасної науки (О.Г.Асмолов, І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, С.Д.Максименко, О.Ю.Семендяєва, Т.Теджфел, В.О.Ядов та ін.).

У процесі формування професійної свідомості майбутніх педагогів важливе місце займає становлення їхньої «Я-концепції», яка багато в чому визначає не тільки ставлення людини до себе, але й зумовлює специфіку її

стосунків з оточуючими, об'єктно-суб'єктні зв'язки, що, зокрема, проявляються в оцінних судженнях та уявленнях про інших та саму себе.

Проблеми формування «Я-концепції» в її різних аспектах були в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, М.М.Заброцький, Д.Ф.Ніколенко, С.Д.Максименко, П.Р.Чамата, Р.Бернс, К.Роджерс, А.Маслоу, Е.Еріксон, У.Джеймс та ін.) [6; 7; 8; 9; 10].

Метою є дослідження впливу стереотипних уявлень на становлення Я-концепції студентів - майбутніх вчителів.

Поняття «Я-концепції», що виникло в 50-х роках ХХ століття в руслі феноменологічної психології, набуло значення терміну, без якого неможливо обійтися у вивченні проблем формування оцінок і самооцінок особистості. За визначенням Р.Бернса поняття «Я-концепції» це динамічна сукупність властивих кожній особистості установок, спрямованих на саму особистість [7]. Відносно стійка, не завжди усвідомлювана, що переживається як неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими [7].

Виходячи з того, що «Я-концепція» це динамічна система уявлень людини про саму себе, яка включає: а) усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей; б) самооцінку; в) суб'єктивне сприйняття впливаючих на власну особистість зовнішніх факторів [7], в дослідженні під «Я-концепцією» розуміється складна, динамічна система уявлень особистості про себе, яка формується в процесі її особистісного та професійного становлення. Вона визначається специфікою особистісних характеристик та вимогами професійної реалізації, впливає на розвиток свідомості і самосвідомості особистості, а також на систему її ціннісно-мотиваційних орієнтацій.

Враховуючи результати досліджень Е.Еріксона, І.С.Кона, В.Ф.Петренка та ін., можемо припустити значний вплив уявлень про особистісно-професійні

якості педагога, які значною мірою стереотипізовані, на формування «Я-концепції» студентів – майбутніх вчителів.

Для виконання експериментальної частини нашого дослідження значний інтерес представляли методики, побудовані на основі семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Вони спрямовувалися на виявлення ціннісних орієнтацій, установок, емоційних характеристик, самооцінки тощо [5; 12].

В ході опитування були проаналізовані судження студентів про набір професійних якостей педагога. На основі типових відповідей виділені основні особистісно-професійні якості, які повинен мати педагог-професіонал. На їхній основі були складені опитувальники, побудовані за принципом біполярних характеристик Ч. Осгуда. Їх використання дало можливість визначити уявлення про образ «ідеального» та «типового» педагога в уявленнях студентів і встановити різницю між ними.

Методика проведення дослідження полягала в тому, що на основі типових якостей, необхідних педагогу-професіоналу, був розроблений список полярних якостей особистості, основу якого склали стереотипні уявлення про набір необхідних особистісно-професійних якостей педагога. З метою виявлення ступеню вираження тієї чи іншої якості використовувалася бальна система оціночних шкал, яка включала показники від +5 до -5. Це дозволило виявити інтенсивність прояву стереотипу, а також емоційну оцінку суджень і відповідно реальну значимість для досліджуваного.

В експерименті брали участь 58 студентів Інституту іноземної філології Херсонського державного університету. Досліджуваним пропонувалося за даним опитувальником оцінити характер прояву певних якостей, які необхідні педагогу, за ступенем виразності.

Результати дослідження свідчать про те, що характер профілю педагога - професіонала зміщений в позитивний бік. Основні характеристики розміщені в межах осі +4 – +5 балів, що свідчить про емоційно-забарвлений характер

уявлень оціночного профілю «ідеального» педагога.

Найбільше навантаження несуть такі якості як інтелектуальність (4,7), відповідальність (4,8), цілеспрямованість (4,6), принциповість (4,4), лабільність (4,6), пунктуальність (4,5). Таким чином, були встановлені оцінні уявлення про набір необхідних особистісно-професійних якостей педагога-професіонала у свідомості студентів – майбутніх вчителів. Аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що у майбутніх педагогів сформоване позитивне уявлення про образ педагога-професіонала. Це може бути моделлю їхнього професійного становлення і потребує фіксації на рівні професійної спрямованості й майбутньої діяльності.

З метою порівняльного аналізу образу «ідеального» педагога та «типового» педагога дана методика була повторена. Це дало можливість проаналізувати уявлення про морально-оцінні характеристики педагога, яким він є на нинішньому етапі розвитку суспільства. Інструкція включала завдання за запропонованим опитувальником оцінити ступінь притаманності зазначених ознак «типовому» педагогу, або такому, з яким найчастіше доводилося зустрічатися.

Дані експерименту свідчать про суттєву перевагу позитивних якостей в уявленнях про педагога-типажа (93%). На основі порівняльного аналізу характеристик профілів «ідеального» і «типового» педагога була виявлена суттєва різниця в оцінних характеристиках даних образів. Середні значення оціночного профіля «типового» педагога розміщені в межах + 2 – +3 бали, що має суттєве зменшення у порівнянні з профілем «ідеального» педагога (+4 – +5 балів). Зафіксовані середні величини конкретних якостей свідчать про менше емоційне навантаження оціночних характеристик.

Порівняно високі бали відведені таким якостям, як цілеспрямованість (3,7), інтелектуальність (3,7), відповідальність (3,35), компетентність (3,3), незалежність (3,07) тощо, але в порівнянні з попереднім профілем вони значно

менші. Те, що ці характеристики виділені як обов'язкові, свідчить про наявність стереотипізованих уявлень про модель спеціаліста.

Не може не викликати занепокоєння той факт, що уявлення про «ідеального» і «типового» педагога у свідомості майбутніх професіоналів мають суттєву різницю. Так, студенти досить критично ставляться до образу «типового» педагога. Про це свідчать кількісні характеристики оціночного профілю. Зокрема, найменші бали набрали такі якості, як самокритичність (-1,4), емпатія (-0,78), пунктуальність (-0,6), справедливість (1,8), чесність (1,8).

Констатація оцінних характеристик профілів «ідеального» і «типового» педагога свідчить про наявність стереотипних уявлень у свідомості майбутніх педагогів. Зафіксована різниця між ними може використовуватися як основа професійного вдосконалення і особистісного становлення майбутніх професіоналів. Також, на наш погляд, доцільним є використання результатів опитування, (а за необхідністю проведення додаткових опитувань), для складання програм самовдосконалення студентів – майбутніх вчителів.

Висновки. Стереотипи як форма свідомості в загальних рисах відображають уявлення про об'єкт або клас об'єктів, формують відповідні когнітивні структури індивіда, що зумовлюють схематизацію образу певних об'єктів або явищ. Вони виступають відносно стійкими формами реагування особистості на конкретну ситуацію, впливають на її ставлення до об'єкта, що проявляється як на свідомому, так і неусвідомленому рівні, частіше в умовах обмеженого часу або браку інформації. Стереотипи є обов'язковими компонентами когнітивної сфери людини і впливають на формування оцінних суджень та уявлень про об'єкти. Стереотипи можуть виконувати як позитивну, так і негативну роль у формуванні свідомості особистості.

Соціальні стереотипи виступають важливими чинниками формування професійної свідомості студентів-майбутніх вчителів і є обов'язковим компонентом уявлень про суб'єкти професійної діяльності майбутніх фахівців.

В професійній орієнтації студентів – майбутніх педагогів позитивні стереотипи сприяють формуванню позитивного образу педагога-професіонала та посилюють мотивацію студентів до самовдосконалення, що, зокрема, проявляється у становленні їхньої «Я-концепції». Негативні стереотипи та установки заважають формуванню навичок критичного оцінювання професійної ситуації, її учасників та самого себе, обґрунтованому вибору способу реагування, прийняттю оптимального рішення.

Механізми стереотипізації необхідно враховувати в процесі формування у свідомості майбутніх педагогів моделі, якій вони мають відповідати, здобувши освіту та набуваючи необхідних освітньо-професійних характеристик.

Література

1. Агеев В.С. Стереотипизация как механизм социального восприятия //Общение и оптимизация совместной деятельности / Под ред. Г.М. Андреевой, Я.Яноушека – М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. – 245 с.
2. Бодалев А.А., Куницына В.Н., Панферов В.И. О социальных эталонах и стереотипах и их роли в оценке личности // Человек и общество. Сборник статей (Ученые записки НИИКСИ, вып. 9). – Л., 1971. – С.151-161.
3. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
4. Куницына В.Н. Социальные стереотипы – условие и продукт социализации // Человек и общество. (Ученые записки ЛГУ. НИИ КСИ. – Вып. IX). – Л., 1971. – С. 184 - 193.
5. Петренко В.Ф. Семантический анализ профессиональных стереотипов // Вопросы психологии. – М., 1986. – № 3. – С.133-143.
6. Боришевський М.Й. Самосвідомість у царині виховання //Педагогічна газета. – 1996. – № 9 /27/. – С.4.
7. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. /Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
8. Майерс Д. Социальная психология. – Санкт-Петербург: Питер, 1997. – 684 с.
9. Стереотипы и динамика мышления /Д.И.Широканов, Е.А.Алексеева, В.Т. Бондарев и др. – Мн.: Навука і техніка, 1993. – 248 с.
- 10.Стереотипы в общественном сознании /социально-философские аспекты, обзор / Под ред. Т.Е.Васильевой – М.: ИНИОН, 1988. – 41 с.
- 11.Овсянникова В.В. Динамика «образа своей профессии» в зависимости от степени приобщения к ней // Вопросы психологии, – М., 1981. – № 5. – С. 133 – 137.

12. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности. – М.: Прогресс, 1987. – 232 + [2] с.